

УДК: 355.1 :34 (477)

Чунаков Роман Валерійович

*ад'юнкт кафедри операційного права
навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних
наук Національного університету
оборони України;*

ORCID: 0009-0003-8756-1512

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ БАЗОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ТА ГРОМАДЯН, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ БАЗОВУ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВУ ПІДГОТОВКУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних проблем соціального і правового захисту військовослужбовців, які проходять базову військову службу, та громадян, що залучаються до базової загальновійськової підготовки. У дослідженні розглянуто ключові законодавчі новації, запроваджені Законом України № 3633-IX від 11 квітня 2024 року “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку”. Внаслідок прийняття цього нормативного акту відбулася суттєва трансформація системи військової служби: строкову службу замінено на базову військову, а також упроваджено нову форму підготовки — базову загальновійськову підготовку для громадян, які ще не перебувають у статусі військовослужбовців.

У статті здійснено системний аналіз взаємозв'язку нових положень законодавства з раніше діючими нормами у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців. Особливу увагу приділено питанням правової визначеності статусу осіб, які проходять базову загальновійськову підготовку та складають Військову присягу, але формально не набувають статусу військовослужбовця у розумінні чинного законодавства. Це породжує низку практичних проблем, зокрема щодо поширення на них соціальних гарантій, пільг, страхового забезпечення та медичного обслуговування.

Окремо розглянуто колізії між положеннями Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, який передбачав захист для осіб строкової служби, та оновленими законодавчими реаліями, у яких цей вид служби більше не існує. Обґрунтовано необхідність

комплексного використання чинної нормативно-правової бази, з урахуванням адаптації її положень до нових форм військової підготовки. Зроблено висновок про доцільність вироблення єдиної концепції соціального і правового захисту всіх категорій осіб, які виконують конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, незалежно від форми проходження ними служби чи підготовки.

Ключові слова: базова військова служба, базова загальновійськова підготовка, соціальний захист військовослужбовців, правовий статус, військова присяга, законодавчі колізії, проходження військової служби, військовий обов'язок.

Chunakov Roman,

Adjunct of the Department of Operational Law, Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences, National Defence University of Ukraine

PROBLEMS OF SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF SERVICEMEN UNDERGOING BASIC MILITARY SERVICE AND CITIZENS UNDERGOING BASIC GENERAL MILITARY TRAINING

Abstract. The article is devoted to the analysis of contemporary issues related to the social and legal protection of servicemen undergoing basic military service and citizens engaged in basic general military training. The study examines the key legislative innovations introduced by the Law of Ukraine No. 3633-IX of April 11, 2024, “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Specific Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration.” As a result of the adoption of this normative act, a significant transformation of the military service system took place: conscription service was replaced by basic military service, and a new form of training — basic general military training — was introduced for citizens who have not yet acquired the status of servicemen.

The article provides a systematic analysis of the interrelation between the new legislative provisions and the previously existing norms in the field of social and legal protection of servicemen. Particular attention is paid to the issue of legal certainty of the status of persons undergoing basic general military training who take the Military Oath but do not formally acquire the status of servicemen under current legislation. This situation creates a number of practical problems,

particularly regarding the application of social guarantees, benefits, insurance coverage, and medical services to such individuals.

The article also considers the legal conflicts between the provisions of the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Their Family Members,” which provided protection for conscripted servicemen, and the updated legal framework, within which this category of service no longer exists. The necessity of comprehensive application and adaptation of the existing normative and legal framework to new forms of military training is substantiated. The author concludes on the importance of developing a unified concept of social and legal protection for all categories of persons performing their constitutional duty to defend the Homeland, regardless of the form of their service or training.

Keywords: basic military service, basic general military training, social protection of servicemen, legal status, military oath, legislative conflicts, military service, military duty.

Постановка проблеми

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року кардинально змінило систему національної безпеки і оборони держави. В умовах воєнного стану виникла нагальна потреба у швидкій мобілізації людських ресурсів, підготовці резервів та забезпеченні боєздатності Збройних Сил України. Це зумовило прийняття Закону України від 11 квітня 2024 року № 3633-ІХ “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку” [1], який запровадив концептуально нові форми виконання військового обов’язку — базової військової служби замість строкової та базової загальновійськової підготовки для здобувачів вищої освіти.

Однак стрімкість законодавчих змін призвела до виникнення численних правових колізій і прогалин, зокрема у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та громадян, які проходять зазначені вище вид служби та підготовки. Оскільки у Законі України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [2] продовжує діяти поняття “військовослужбовці строкової служби”, яке було виключено з чинного законодавства. Це створює правову невизначеність щодо обсягу соціальних гарантій, компенсацій, пільг та інших форм державного забезпечення для осіб, які проходять базову військову службу.

Особливо гострою є проблема правового статусу громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Законодавець відповідно до статті 10-1

цього Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” [3] поширив на них під час практичних занять права та обов’язки військовозобов’язаних, призваних на навчальні (перевірочні) збори та відповідно до пункту 21 Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734, особи, які успішно завершили зазначену підготовку, встановив вимоги щодо складання Військової присяги [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика соціального захисту військовослужбовців є предметом наукового інтересу багатьох українських науковців, зокрема І. Коропатнік, С. Пасіка, С. Ненько досліджували особливості соціального захисту військовослужбовців у системі соціального забезпечення населення [5], Р. Гринько, А. Мота, С. Петреченко зосередили увагу на соціальному захисті військовослужбовців в умовах воєнного стану [6], В. Пашинський, І. Свистільник вивчали правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні [7].

Водночас у наукових публікаціях відсутній комплексний аналіз правових колізій, що виникли внаслідок заміни строкової служби на базову військову службу, щодо особливого застосування норм про соціальний захист. Не вирішеним залишається питання юридичної природи Військової присяги, складеної особами, які не перебувають на військовій службі, та її правових наслідків.

Відтак, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень у сфері правового регулювання відносин у секторі безпеки й оборони, окремі ключові питання — зокрема щодо соціального та правового захисту військовослужбовців під час проходження базової військової служби, а також громадян, які беруть участь у базовій загальновійськовій підготовці, — залишаються поза належною науковою увагою та потребують подальшого комплексного аналізу й обґрунтованого визначення шляхів їх вирішення.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, в умовах воєнного стану питання належного правового регулювання військової служби та соціального захисту військовослужбовців набувають критичного значення для забезпечення обороноздатності держави. По-друге, запровадження нових форм виконання військового обов’язку без відповідної адаптації суміжного законодавства створює правову невизначеність, що негативно впливає на права та інтереси громадян. По-третє, наявність

законодавчих колізій ускладнює правозастосування практичних військових адміністрацій, органів соціального захисту та судових органів.

Новизна дослідження відбувається в комплексному аналізі правових проблем, які виникли внаслідок запровадження базової військової служби та базової загальновійськової підготовки. Вперше проводиться системний аналіз невідповідностей між новими нормами законодавства про військовий обов'язок і раніше чинними положеннями Закону “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [2].

Мета статті

Мета статті полягає у визначенні та аналізі проблем соціального і правового захисту військовослужбовців, які проходять базову військову службу, та громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку, а також обґрунтуванні необхідності внесення змін до законодавства для усунення виявлених колізій і прогалин.

Основний матеріал статті

Процеси реформування та розвитку Збройних Сил України тривають упродовж усього періоду існування української державності та є невід'ємною складовою забезпечення її національної безпеки й обороноздатності. У зв'язку із подіями 2014 року одним із ключових питань, що було поставлено у Стратегії воєнної безпеки України, став гармонійний розвиток усіх складових військового резерву людських ресурсів шляхом поєднання можливостей оперативного та мобілізаційного резерву, до яких зараховано і військовослужбовців, а також громадян, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і захисту та входять до громадського резерву [8].

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, кардинально змінила всі плани поступового реформування сектору безпеки та оборони. Можливість рішучої збройної відсічі агресору потребувала прискореної реалізації передбачених Стратегією заходів, а також прийняття додаткових комплексних рішень. Було застосовано всі форми й способи збройної боротьби, мобілізовано весь потенціал суспільства та держави — воєнний, політичний, економічний, міжнародно-правовий, духовний та культурний.

Введення режиму військового стану як особливого правового режиму створило законодавче підґрунтя для тимчасового обмеження окремих прав і свобод громадян, встановлення додаткових обов'язків та запровадження спеціального виконання військового обов'язку. В цих умовах постала

нагальна потреба в оновленні системи комплектування Збройних Сил України та підготовки військового резерву.

Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-ІХ “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку” став логічним етапом у трансформації правового регулювання військово-службових відносин [1]. Цей нормативно-правовий акт вніс концептуальні зміни до Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”, замінивши строкову військову службу на базову військову службу [3].

Базова військова служба, на відміну від строкової, передбачає коротший термін підготовки громадян, що спрямована на оперативне набуття ними базових військових знань, умінь і навичок, необхідних для виконання завдань із захисту Вітчизни та ефективного формування мобілізаційного людського резерву.

Паралельно було запроваджено базову загальновійськову підготовку для громадян України, які здобувають вищу освіту. Метою якої є здобуття військово-облікової спеціальності, а також спеціальних навичок і умінь для виконання конституційного обов’язку — захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [9]. Зазначена підготовка здійснюється не тільки у вищих військових навчальних закладах та навчальних частинах (центрах) Збройних Сил України, а й у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти.

Як наслідок, центральною проблемою, яка виникла внаслідок запровадження базової військової служби, стала невідповідність між новою термінологією та нормами Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [2]. Цей закон, неодноразово змінювався, однак у ньому досі діє поняття «військовослужбовці строкової служби», надаючи їм та членам їх сімей комплекс соціальних гарантій і пільг.

Після виключення поняття “строкова військова служба” із Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” виникла правова невизначеність: чи розширюються норми про соціальний захист військовослужбовців строкової служби на осіб, які проходять базову військову службу? Формально-юридичне тлумачення норми дає підстави для негативної відповіді, оскільки законодавець прямо не ототожнює це поняття і не встановлює правонаступництва.

Подібна ситуація породжує суттєві ризики порушення конституційних прав громадян, які проходять базову військову службу відповідно до вимог статті 65 Конституції України, яка закріплює обов’язок кожного громадянина захищати Вітчизну. Держава ж, у свою чергу, зобов’язана забезпечити

належні умови для реалізації цього обов'язку, у тому числі шляхом чіткого правового регулювання засад соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Йдеться про необхідність формування єдиної, узгодженої системи гарантій, яка має ґрунтуватися на принципах справедливості, правової визначеності та соціальної рівності [2].

Відповідно до статті 1 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливостей їх службової діяльності та статусу в суспільстві. Така діяльність покликана підтримувати соціальну стабільність у військовому середовищі та охоплює, зокрема, забезпечення осіб у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

З огляду на це, критично важливою є відсутність нормативного визначення соціальних гарантій для осіб, які проходять базову військову службу. Особливо гостро ця проблема постає у випадках поранення, контузії, травми або каліцтва, а також захворювання під час проходження такої служби у зв'язку з виконанням службових обов'язків. У цьому контексті актуалізується питання виплати одноразової грошової допомоги, а також компенсацій сім'ям у разі загибелі військовослужбовця під час її проходження. Ці аспекти потребують чіткого, однозначного врегулювання на законодавчому рівні, з метою недопущення порушень принципів правової визначеності та рівності громадян перед законом.

Ще на нашу думку складнішою залишається ситуація із правовим статусом громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Оскільки частина п'ята статті 10-1 Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу” встановлює, що під час практичних занять, передбачених навчальними планами базової загальновійськової підготовки, на таких громадян поширюються права та обов'язки, визначені для військовозобов'язаних, призваних на навчальні (перевірочні) збори [3].

Водночас частина дев'ята статті 1 цього ж Закону визначає військовозобов'язаних як громадян, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони

держави. Аналіз законодавства дозволяє дійти висновку, що до категорії військовозобов'язаних належать, зокрема, чоловіки віком від 25 до 60 років, а також особи віком від 18 до 25 років, які вже проходили військову службу або завершили навчання у військових підрозділах закладів вищої освіти.

Проте учасники базової загальновійськової підготовки, які ще не завершили навчання, формально не є військовозобов'язаними, і саме тому застосування до них правового режиму військовозобов'язаних лише під час практичних занять є сумнівним із точки зору юридичної визначеності. Ситуацію ускладнює й той факт, що, згідно з пунктом 21 Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734, особи, які успішно завершили зазначену підготовку, зобов'язані скласти Військову присягу [4].

Складання Військової присяги, згідно з частиною другою статті 2 Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу”, є обов'язковим елементом вступу на військову службу. Таким чином, виникає правова колізія: з одного боку, складання присяги традиційно вважається юридично значимим актом, що символізує набуття статусу військовослужбовця; з іншого боку, особи, які проходять базову загальновійськову підготовку, не приймаються на військову службу в установленому законом порядку й залишаються здобувачами вищої освіти.

Формально вони не є ані військовослужбовцями, ані військовозобов'язаними, однак на них частково поширюються права й обов'язки останніх.

Така правова конструкція породжує численні практичні задачі у зв'язку з тим, що згідно з чинним законодавством, військовозобов'язані є особами, які перебувають у запасі та можуть бути призвані на навчальні збори, мобілізовані в особливий період або залучені до виконання завдань у сфері оборони. Водночас особи, які проходять базову загальновійськову підготовку, не перебувають у запасі, не внесені до військового обліку як резервісти та не мають повного обсягу обов'язків, притаманних військовозобов'язаним.

Застосування до них норм, передбачених для іншої правової категорії, без чітко визначеного законодавчого статусу створює ситуацію правової невизначеності, що суперечить принципу юридичної визначеності — одному з основоположних принципів верховенства права. Такий підхід може призвести як до обмеження конституційних прав громадян, так і до втрати державою можливості забезпечити належний рівень соціального захисту,

зокрема у випадках поранення, травмування чи загибелі під час проходження підготовки.

Окрім того, відсутність чіткого статусу породжує адміністративні та організаційні труднощі:

- неможливість чітко ідентифікувати коло осіб, на яких поширюються військові обов'язки та гарантії;
- складнощі з фінансуванням відповідних заходів соціального забезпечення;
- потенційні судові спори у разі виникнення конфліктів щодо прав, пільг чи компенсацій.

Таким чином, для усунення правової прогалини необхідно на законодавчому рівні:

- чітко визначити статус осіб, які проходять базову загальновійськову підготовку;
- встановити перелік прав, обов'язків та соціальних гарантій, які поширюються на них під час і після проходження підготовки;
- врегулювати юридичне значення складання Військової присяги у цьому контексті.

Без вирішення цих питань існує ризик формування в українському праві неконсистентної системи, в якій окремі категорії громадян фактично виконують функції військовозобов'язаних або військовослужбовців, однак не користуються відповідними правами, передбаченими для таких осіб.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Запровадження базової військової служби та базової загальновійськової підготовки є необхідним кроком у реформуванні системи комплектування Збройних сил України в умовах військового стану. Однак ці зміни були здійснені без належної адаптації суміжного законодавства, що призвело до виникнення системних правових колізій і прогалин.

2. Найбільш критичною є невідповідність між термінологією Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу” та Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”. Останній продовжує діяти поняття «військовослужбовці строкової служби», яке було виключено із законодавства. Це створює правову невизначеність щодо обсягу соціального забезпечення для осіб, які проходять базову військову службу.

3. Правовий статус громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку у військових навчальних підрозділах закладів

вищої освіти, залишається недостатньо визначеним. Поширення на них прав і обов'язків військовозобов'язаних лише під час практичних занять у поєднанні з вимогою складання Військової присяги створює правову конструкцію, яка не узгоджується з традиційним розумінням військово-службових відносин.

4. Складання Військової присяги особами, які не набувають статусу військовослужбовців, потребує додаткового правового регулювання. Можливо чітко застосувати правові наслідки такої присяги та її значення для подальшого проходження військової служби.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку Закон України від 11 квіт. 2024 року, № 3633-ІХ, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2024, № 19, ст.78.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей Закон України від 20 груд 1991 року № 2011-ХІІ, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190.
3. Про військовий обов'язок і військову службу Закон України від 25 бер. 1992 року, № 2232-ХІІ, Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 27, ст.385.
4. Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734.
5. Коротатнік І. М., Пасіка С. П., Ненько С. С. Особливості соціального захисту військовослужбовців у системі соціального забезпечення населення. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. 24. Івано-Франківськ, 2010. С. 145–150.
6. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петреченко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 161–166. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.24>.
7. Пашинський В. Й., Свистільник І. А. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні. Юридична наука. 2013. № 6. С. 102–110.
8. Стратегія воєнної безпеки України, Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
9. Конституція України (Основний закон) прийнята 28 черв. 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024, April 11). On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Certain Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration: Law of Ukraine No. 3633-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), (19), Art. 78.
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991, December 20). On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families: Law of Ukraine No. 2011-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), (15), Art. 190.
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992, March 25). On Military Duty and Military Service: Law of Ukraine No. 2232-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), (27), Art. 385.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, June 21). Regulation on the Basic General Military Training of Citizens of Ukraine Who Obtain Higher Education and of Police Officers: Resolution No. 734.
5. Koropatnik, I. M., Pasika, S. P., & Nenko, S. S. (2010). Features of social protection of servicemen in the system of social security of the population. *Current Issues of Improving the Current Legislation of Ukraine*, (24), 145–150. Ivano-Frankivsk.
6. Hryenko, R. V., Mota, A. F., & Petrechenko, S. A. (2022). Social protection of servicemen under martial law. *Law and Society*, (3), 161–166. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.24>
7. Pashynskiy, V. Y., & Svystilnyk, I. A. (2013). Legal regulation of social and legal protection of servicemen in Ukraine. *Legal Science*, (6), 102–110.
8. President of Ukraine. (2021, March 25). Strategy of Military Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 121/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). Constitution of Ukraine (Fundamental Law). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>